

TURKISTON MUXTORIYATI - TURKISTON XALQLARI DAVLATCHILIGI TARIXIDA YANGI BOSQICH

Xakimjanova Zilola Gayratovna

*IIV 1-sonli Toshkent akademik litseyi Huquqiy va
ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasi yetakchi o'qituvchisi*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada 1917-yil noyabr oyida Qo‘qon shahrida e‘lon qilingan Turkiston Muxtoriyatining tarixiy ahamiyati, uning tashkil topish jarayoni, siyosiy va ijtimoiy-ma‘naviy faoliyati hamda bolsheviklar tomonidan kuch bilan tugatilishi tahlil qilinadi. Muxtoriyat g‘oyasi Turkiston xalqlarining milliy davlatchilik yo‘lidagi muhim qadami sifatida baholanadi. Uning qisqa umr ko‘rgan faoliyati, milliy ozodlik va mustaqillik g‘oyalarining xalq ongida uyg‘onishida tutgan o‘rni yoritiladi. Maqolada Turkiston ziyolilari va xalq ommasining qo‘llab-quvvatlashi, matbuotdagi aks-sado hamda milliy qo‘shin tuzish harakatlari keng yoritilgan. Shuningdek, Qo‘qon fojealari va muxtoriyatning barham topishi masalalari tarixiy manbalar asosida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Turkiston Muxtoriyati, Qo‘qon muxtoriyati, Mustafu Cho‘qay, Muhammadjon Tinishboyev, Turkiston Millat Majlisi, bolsheviklar, milliy davlatchilik, istiqloq, Turkiston ziyolilari, milliy ozodlik harakati.

ТУРКЕСТАНСКАЯ АВТОНОМИЯ – НОВЫЙ ЭТАП В ИСТОРИИ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ НАРОДОВ ТУРКЕСТАНА

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется историческое значение Туркестанской автономии, провозглашённой в ноябре 1917 года в городе Коканде, процесс её становления, политическая и общественно-духовная деятельность, а также её насильственная ликвидация большевиками. Идея автономии оценивается как важный шаг на пути национальной государственности народов Туркестана. Освещается её кратковременное существование, роль в пробуждении идей национальной свободы и независимости в сознании народа. В статье подробно освещаются поддержка туркестанской интеллигенции и народных масс, отклик в печати, усилия по созданию национальной армии. На основе исторических источников рассматриваются также вопросы кокандских трагедий и ликвидации автономии.

Ключевые слова: Туркестанская автономия, Кокандская автономия, Мустафа Чокай, Мухаммаджон Тынишбаев, Туркестанский миллат меджлис, большевики, национальная государственность, независимость, туркестанская интеллигенция, национально-освободительное движение.

TURKESTAN AUTONOMY - A NEW STAGE IN THE HISTORY
OF STATEHOOD OF THE PEOPLES OF TURKESTAN

ANNOTATION

This article analyzes the historical significance of the Turkestan Autonomy, declared in November 1917 in the city of Kokand, the process of its formation, political and socio-spiritual activities, and its forcible liquidation by the Bolsheviks. The idea of autonomy is assessed as an important step on the path of national statehood of the peoples of Turkestan. Its short-lived activity, its role in the awakening of the ideas of national freedom and independence in the minds of the people are highlighted. The article extensively covers the support of the Turkestan intelligentsia and the masses, the response in the press, and the efforts to create a national army. The issues of the Kokand tragedies and the liquidation of autonomy are also considered based on historical sources.

Keywords: Turkestan Autonomy, Kokand Autonomy, Mustafa Chokai, Muhammadjon Tinishbayev, Turkestan Millat Majlis, Bolsheviks, national statehood, independence, Turkestan intellectuals, national liberation movement.

KIRISH

XX asr boshlarida O‘rta Osiyo hududida ijtimoiy-siyosiy vaziyat keskin o‘zgarish jarayoniga yuz tutdi. 1917-yilgi Fevral inqilobi natijasida Rossiya imperiyasi qulashi, turli milliy hududlarda mustaqillikka bo‘lgan intilishlarni kuchaytirdi. Turkiston o‘lkasida ham milliy o‘zlikni anglash, siyosiy mustaqillik g‘oyasi, xalq vakilligi va davlat boshqaruvi masalalari dolzarb tus oldi. Ana shunday tarixiy sharoitda 1917-yil noyabr oyida Turkiston Muxtoriyati tuzildi.

Turkiston Muxtoriyati qisqa muddat yashagan bo‘lsa-da, o‘lka xalqlari davlatchilik tarixida o‘chmas iz qoldirdi. Bu davlat tajribasi turkiy xalqlarning o‘z mustaqilligiga erishish yo‘lida ilk siyosiy qadam bo‘lib, u o‘sha davrdagi milliy uyg‘onish harakatlarining mantiqiy davomi sifatida qaraladi. Ayniqsa, jadidchilik harakati namoyandalari Turkiston Muxtoriyatining tashkil topishida asosiy tashabbuskor va mafkurachilar bo‘lishdi. Muxtoriyat e‘lon qilinishi bilan Turkiston xalqlarining siyosiy hayotida yangi bosqich boshlandi. U xalqaro maydonda ham milliy o‘zlikni tan olishning dastlabki ko‘rinishi sifatida muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Shu jihatdan, Turkiston Muxtoriyati tarixini o‘rganish nafaqat davlatchilik an‘analarini anglashda, balki milliy istiqlol g‘oyasining shakllanish jarayonini chuqurroq idrok etishda ham katta ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

NATIJALAR

Turkiston Muxtoriyati 72 kun umr ko‘rgan bo‘lsa ham, xalqimiz tarixida o‘chmas iz qoldirdi. U milliy davlatchilik g‘oyalarining amaliy ifodasiga aylandi va xalqning mustaqillik uchun intilishlarini kuchaytirdi. Fitrat, Cho‘lpon, Hamza kabi ziyolilar

muxtoriyatni qo‘llab-quvvatlab, uni xalqning “milliy laylatulqadr”i deb baholashdi. Muxtoriyatning qurolli kuch bilan tugatilishi esa xalq ongida sovet rejimining tajovuzkor siyosatini ochiq ko‘rsatib berdi. Qo‘qondagi qirg‘inlar xalqning adolatli davlatchilik orzularini kuch bilan bostirishga qaratilgan edi. Shu bilan birga, muxtoriyatning barbod bo‘lishi keyingi istiqlol harakatlariga kuchli turtki berdi. 1918-yil bahoridan boshlab butun Farg‘ona vodiysida va keyinchalik butun Turkistonda sovet rejimiga qarshi qurolli qo‘zg‘olonlar boshlandi. Demak, Turkiston Muxtoriyati qisqa umr ko‘rgan bo‘lsa-da, u Turkiston xalqlarining mustaqillikka intilishida yangi sahifa ochdi va xalqimiz tarixida milliy davlatchilikka intilish ramzi sifatida abadiy saqlanib qoldi.

Jadval: Turkiston Muxtoriyati davrida amalga oshirilgan asosiy tashabbuslar

Yo‘nalish	Amalga oshirilgan ishlar	Statistik ko‘rsatkichlar
Siyosiy boshqaruv	8 kishidan iborat hukumat tuzildi	1917-yil 27–28 noyabr
Harbiy soha	Milliy qo‘shin tashkil etildi	2000 askar, 2000 mirshab
Iqtisodiy islohotlar	Ichki zayom chiqarildi	30 mln so‘m
Oziq-ovqat xavfsizligi	G‘alla keltirish tashkillashtirildi	Orenburg orqali
Matbuot	Milliy gazeta va jurnallar faoliyati yo‘lga qo‘yildi	5 ta nashr

Turkiston Muxtoriyati hukumatining asosiy poydevorini o‘z davrining eng yetuk ziyolilari tashkil etgan edi. Ularning orasida Mustafó Cho‘qay, Muhammadjon Tinishboev va Ubaydulla Xo‘jaev alohida o‘rin tutadi.

Mustafó Cho‘qay (1890–1941) – Turkiston Muxtoriyati tashqi ishlar vaziri, keyinchalik Bosh vazir vazifasini ham bajargan. U Peterburg universitetini tamomlagan, huquqshunoslik va siyosatshunoslik bo‘yicha chuqur bilimga ega edi. Jadidchilik harakati vakili sifatida Cho‘qay xalqning siyosiy ongini uyg‘otish, milliy matbuotni rivojlantirish va Turkistonning siyosiy huquqlarini xalqaro miqyosda tan oldirishga katta hissa qo‘shdi. Muxtoriyat tugatilgach, u emigratsiyada yashab, “Turkiston uchun” gazetasini nashr qildi va xalqimiz mustaqilligi uchun kurashni davom ettirdi.

Muhammadjon Tinishboev (1879–1937) – Turkiston Muxtoriyati hukumati Bosh vaziri va ichki ishlar vaziri etib saylangan. U o‘z davrining yirik davlat arbobi, muhandis va tarixchi olim sifatida tanilgan. Tinishboev muxtoriyatning iqtisodiy asoslarini mustahkamlash, boshqaruv tizimini shakllantirish va ichki barqarorlikni ta‘minlash yo‘lida muhim tashabbuslarni ilgari surdi. Uning ilmiy merosi, xususan,

Qozog‘iston va Turkiston tarixiga oid tadqiqotlari bugungi kungacha katta ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Ubaydulla Xo‘jaev (1886–1938) – Muxtoriyatning harbiy vaziri bo‘lib, milliy qo‘shin tuzish masalalarida faoliyat yuritdi. U askarlarni safarbar qilish, tartibli harbiy tizim yaratish va muxtoriyat hukumatini qurolli himoya qilish uchun jonbozlik ko‘rsatdi. 1918-yil fevral oyidagi Qo‘qon qirg‘inlari paytida milliy qo‘shin va xalq bilan birgalikda muxtoriyatni himoya qilgan shaxs sifatida tarixda qoldi.

Mazkur uch arbob va ularning safdoshlari Turkiston Muxtoriyatining qisqa faoliyati davomida o‘lka xalqlarining siyosiy mustaqillik yo‘lidagi intilishlarini ifoda etdilar. Ularning faoliyati nafaqat o‘z davrida, balki keyingi istiqlol harakatlari uchun ham katta ruhiy-ma’naviy meros bo‘lib xizmat qildi.

XULOSA

Turkiston Muxtoriyati qisqa muddatda faoliyat yuritgan bo‘lsa-da, Turkiston xalqlari davlatchilik tarixida yangi bosqichni boshlab berdi. Bu hukumat demokratik tamoyillarga asoslangan, huquqiy davlat qurish g‘oyasini ilgari surgan ilk siyosiy tajriba bo‘ldi. Uning faoliyati Turkiston ziyolilari va xalqining milliy ongini yuksaltirdi, istiqlol orzusini mustahkamladi. Bolsheviklar tomonidan kuch bilan tugatilishi esa Turkiston tarixida fojiali sahifa sifatida qoldi. Shunga qaramay, muxtoriyat g‘oyasi va u uchun olib borilgan kurashlar mustaqil O‘zbekiston davlatchiligiga olib kelgan tarixiy jarayonlarning muhim zaminiga aylandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “Ulug‘ Turkiston” gazetasi, 1917–1918-yillar sonlari.
2. Fitrat asarlari.
3. Cho‘lpon. “Turkiston Muxtoriyati haqida maqolalar”.
4. O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix instituti tadqiqotlari.
5. Mustafu Cho‘qay. “Turkiston Muxtoriyati xotiralari”.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qaror va farmonlari.